

СІМ СКАРБІВ ІЗ КОЛЕКЦІЇ МІНЦ-КАБІНЕТУ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА

Важливим джерелом для вивчення історії України, зокрема середньовічної, є скарби, кожний із яких як пам'ятник грошового обігу яскраво відображає стан економіки держави, її політичні й торговельні зв'язки в той чи інший історичний період та має свої характерні особливості й відмінності. Незважаючи на значну кількість наукових праць, пов'язаних з історією обігу монет на території України¹, досі відсутня повна топографія монетних знахідок усіх її регіонів. Створення такої топографії стане важливим джерелом для вивчення економічної та політичної історії нашої країни.

Уперше в Україні описувати й вивчати скарби розпочали на початку 30-х рр. XIX ст. в Університеті св. Володимира. Київський і Волинський генерал-губернатор видав розпорядження, за яким усі монетні знахідки, виявлені на території трьох губерній (Київської, Подільської, Волинської), мали направлятися у нумізматичний кабінет для розгляду та опису. У той час, на жаль, ще було відсутнє розуміння важливості скарбу як цінного історичного джерела, тому його опис був загальним, із приблизним датуванням, без детального визначення країн-емітентів, номіналів. Для мінц-кабінету університету вибирали відсутні в колекції екземпляри, а інші монети повертались власнику. Деякі скарби, у складі яких не було цікавих монет, повертали навіть без опису².

Однією з перших наукових праць, присвячених опису скарбів у Російській імперії, стала стаття Кіндрата Страшкевича — завідувача нумізматичного кабінету в 1865–1868 рр. В «Университетских известиях» за 1866 та 1867 рр. ним було опубліковано дані про 110 скарбів, в яких містилася 77 661 монета. Вони надійшли до мінц-кабінету з 1838 по 1866 рр.³ Як писав Володимир Антонович: «Этот труд обратил на себя внимание всех ученых, которые интересуются археологией России, и занял весьма почетное место в русской нумизматической литературе»⁴.

¹ Шугаевский В. Краткий обзор монетных находок Черниговской губернии. — Чернигов, 1915; Рябцевич В.Н. Денежное обращение и клады на территории Чернигово-Северской земли и Восточной Белоруссии в XVI в. // Нумизматика и сфрагистика. — К., 1968. — Вып. 3. — С. 168–187; Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — К., 1973; Огуй О. Монетні знахідки на Буковині. — Чернівці, 2008 та ін.

² Страшкевич К.Ф. Клады, рассмотренные в мнц-кабинете Университета св. Владимира с 1838 по 1866 год // Университетские известия. — К., 1866. — Октябрь. — Клады № 10, 11, 15 и др.).

³ Там же; Его же. Клады, рассмотренные в мнц-кабинете Университета св. Владимира в 1866 году // Университетские известия. — К., 1867. — Октябрь–декабрь 1866; октябрь 1867.

⁴ Центральный державный историчний архів України в м. Києві, ф. 832, оп. 1, спр. 31, арк. 55.

З 1866 р. за наказом високого керівництва всі скарби мали представляти в губернські правління для відправлення в Археологічну комісію в Санкт-Петербург, яка з того часу здійснювала реєстрацію всіх знахідок, зокрема й нумізматичних, із території України. Інформацію про скарби у стислому вигляді публікували в доповненнях до звітів Археологічної комісії⁵. Частина скарбів після розгляду поверталась до Києва й поповнювала колекцію музею.

Кількість скарбів, що надходила до Києва, значно скоротилась, проте не припинилась зовсім. У 1889 й 1892 рр. на базі колекції мінц-кабінету Університету св. Володимира були опубліковані роботи Василя Данилевича⁶ та Миколи Беяшівського⁷.

Вивчення архіву мінц-кабінету Університету св. Володимира, що зберігається у фондах Національного музею історії України (далі — НМІУ), і співставлення його з уже опублікованими матеріалами дало змогу виділити сім скарбів, які ще не були об'єктом вивчення дослідників.

Скарби подано за часом надходження до мінц-кабінету. Шість із семи знахідок походять із Правобережної України, одна — з Лівобережної. У монетних знахідках із Правобережжя переважають монети Речі Посполитої як коронні, так і литовські, гданські, лодзинські та ризькі (з 1259 одиниць їх 930, загалом 74 %). Один із скарбів (№ 5, с. Сахнівка) складається виключно з польсько-литовських монет.

Крім монет Речі Посполитої до складу скарбів входить й іноземна монета, для якої, як відомо, монетний ринок Речі Посполитої не був закритий. Тут приймали монету не за місцем карбування, а за якістю дорогоцінного металу, з якого вона виготовлена. Після польсько-литовської монети друге місце за кількістю посідають монети балтійських володінь Швеції (242 монети, 20%). У трьох скарбах із урочища Гузки, с. Рубежівка та с. Сотники є півтораки й соліди, відкарбовані за часів правління Густава Адольфа (1621–1632) та Христини (1632–1654) у захоплених у Речі Посполитої 1621 р. м. Ризі та 1626 р. м. Ельбінзі.

Майже кожен скарб, що походить із території України, має у своєму складі монети Бранденбурзько-Пруської держави. З шести представлених на розгляд скарбів із Правобережної України чотири включають бранденбурзько-пруську монету (71 монета — майже 6% від загальної кількості). Об'єднані 1618 р. Бранденбург і Пруссія значно посилити монетне карбування. В українських скарбах XVII ст. зафіксована значна кількість солідів та драйпелькерів (півтораків), дещо менше ортів Георга Вільгельма (1618–1640). Але

⁵ Архів Імператорської археологічної комісії був опрацьований М.Ф. Котляром. Результати цього дослідження були опубліковані: *Котляр М.Ф.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — К., 1971 та *Kotlar M.* Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainiskij SRR. — Wrocław, 1975.

⁶ *Данилевич В.Е.* Монетные клады, принадлежащие Мюнц-кабинету Университета св. Владимира: в 2-х ч. — К., 1892.

⁷ *Беляшевский Н.Ф.* Монетные клады Киевской губернии. — К., 1899.

досить рідко зустрічаються монети його попередника Іоанна Сигізмунда (1572–1619). У скарбі з урочища Гузки є три драйпелькери (півтораки) 1613 та 1614 рр.

На початку XVII ст. в українських скарбах значно зростає кількість монет Германської (Священної Римської) імперії, яка була найближчим сусідом Польщі, її головним торговим партнером. Пік найбільш інтенсивних торговельних стосунків між ними припав на 1618 р.⁸, саме приблизно до цього періоду й належить більшість германських монет зі скарбу з урочища Гузки.

У скарбі з с. Дерганівки є гроші 1613 р. м. Кронстадт (м. Брашов), що в Трансільванії. Ці монети досить рідко зустрічаються в українських скарбах. У XV–XVI ст. Польща й Трансільванія підтримували досить тісні економічні та політичні стосунки. Одним із польських королів став трансільванський воєвода Стефан Баторій (1576–1586). На початку XVII ст. Трансільванія опинилась у центрі протистояння між імперією Габсбургів та Османською імперією. Крім того, у 1611–1612 рр. між Трансільванією й Валахією відбулась кровопролитна війна, яка закінчилась перемогою останньої. Усі ці фактори не сприяли розвитку міжнародної торгівлі, проте наявність трансільванських монет у скарбі може свідчити про те, що торговельні зв'язки з Річчю Посполитою все ж відбувались.

Якщо проаналізувати скарби з Правобережної України за номіналом монет, то домінують півтораки (661 одиниця, 52,5%), соліди (279 одиниць, 23,6%) та гроші (155 одиниць, 12,3%). Перевага дрібних номіналів над великими в більшості монетних знахідок XVII ст. пояснюється наслідками грошової реформи Сигізмунда III (1587–1632) 1601–1623 рр., що була спрямована на збільшення грошової маси. Це, у свою чергу, призвело до погіршення якості середніх номіналів — ортів, шостаків, трояків та до випуску величезної кількості низькопробних номіналів — солідів, грошів та з 1614 р. півтораків⁹.

Значно менше в цих скарбах монет середніх номіналів — трояків (56 одиниць, 4,5%), шостаків (51 одиниця, 4,05%), ортів (30 одиниць, 2,4%) та великих — талерів (3 одиниці, 0,24%). Талери зафіксовано лише в одному скарбі з с. Яблунівка¹⁰. У цьому невеличкому скарбі (34 одиниці) власник віддавав перевагу високопробній монеті. Крім голландських талерів у ньому присутні орти й шостаки Речі Посполитої та орти Бранденбурга.

У трьох скарбах зафіксовані монети, відкарбовані до XVII ст. У скарбі з с. Дерганівки є релікт грошового ринку XVII ст. — празький гріш Вацлава IV (1378–1419). Серед монет із урочища Гузки є шилінг 1571 р. вільного міста Риги, а у скарбі з с. Сахнівки — два півгроші Сигізмунда I (1506–1548).

⁸ Рутковский Я. Экономическая история Польши / Пер. Л.В. Разумовского, Ч. Вольско-го; под ред., предисл. Ф.Я. Полянского. — М., 1953. — С. 173.

⁹ *Szwagrczyk J.A.* Peniadz na ziemiach polskich X–XX w. — Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973. — S. 122–125.

¹⁰ З опису скарбу не зрозуміло, що це: низькопробні левкові талери, які були досить популярними на території України, чи повноцінні високоякісні риксдаальдери.

За своїм складом вирізняється скарб 1895 р. з м. Путивля (Лівобережна Україна). До цього монетного депозиту входять 2637 російських копійок, відкарбованих за часів від Івана IV (1534–1547) до Федора Михайловича (1613–1645), — значна на той час сума, яка дорівнює майже 49 талерам. Оскільки на російських копійках майже відсутні дати, то хронологічні рамки знахідки визначаються за правлінням царів, і, таким чином, скарб датується першою половиною XVII ст., тобто добою, що передує входженню Лівобережної України до складу Московського царства. Склад скарбу не характерний для монетних знахідок першої половини XVII ст. з Лівобережжя. Серед відомих скарбів, що походять із Сумської обл.¹¹, усі мають змішаний склад, тобто в них містяться як західноєвропейські, так і російські монети. Єдиним виключенням є скарб, знайдений 1898 р. також у Путивлі¹².

Отже, розглянуті скарби мають досить типовий склад для монетних знахідок першої половини XVII ст. Безумовно, що така невелика їх кількість не може відобразити всю багатогранність товарно-грошових відносин на території України в цей період. Але ці знахідки відкривають ще одну цікаву сторінку грошового обігу нашої держави, заповнюють лакуни на її майбутній нумізматичній карті.

Додаток № 1 Опис скарбів за складом

№ 1. Урочище Гузки, Черкаський повіт Київської губ., 1891 р.

Від Імператорської археологічної комісії.

Знайдено скарб, що складався зі 127 монет. Найстарша — шилінг 1571 р. вільного міста Рига, наймолодша — півторак 1626 р. Сигізмунда III.

Річ Посполита (112 одиниць, з них: 79 коронних, 10 литовських, 23 ризьких): Сигізмунд III (1587–1632), трояк коронний 1620 (2), 1621 (1), півторак коронний 1613 (1), 1614 (2), 1615 (2), 1616 (4), 1617 (2), 1618 (2), 1619 (9), 1620 (8), 1621 (6), 1622 (11), 1623 (15), 1624 (9), 1625 (4), 1626 (1); литовське карбування, шеляг 1616 (2), 1617 (3), 1618 (1), 1623 (1), денарій 1620 (2), 1621 (1); м. Рига, шеляг (23).

Балтійські володіння Швеції (3 одиниці): 1. Густав Адольф (1621–1632), шеляг (1); м. Рига, шеляг стертий (1); 2. Христина (1632–1654), м. Рига, шеляг стертий (1).

м. Рига (вільне місто) (1 одиниця): шилінг 71 (1571).

Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією) (5 одиниць): 1. Іоанн Сигізмунд (1572–1619), півторак 1613 (2), 1614 (1); 2. Георг Вільгельм (1619–1640), півторак 1622 (1), 1623 (1).

¹¹ Kotlar M. Op. cit. — S. 120–121, № 497–503.

¹² Ibid. — S. 121, № 502.

Пруссія (ленник Речі Посполитої) (1 одиниця): Георг Вільгельм (1619–1640), півторак 1624.

Германська (Священна Римська) імперія (5 одиниць): імперське карбування Рудольфа II (1576–1612) та Матвія I (1612–1619), півторак (3).

Ангальт-Дассау, півторак 1618 (1).

Померанія, півторак 1618 (1).

Джерела: Архів НМІУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 15284–15410.

№ 2. с. Яблунів, Канівський повіт Київської губ. (Черкаська обл.), 1895 р.

Знайдено скарб, що складався з 34 монет. Найстарша — голландський талер Утрехта 1619 р., наймолодша — голландський талер Вестфрізії 1644 р.

Річ Посполита (29 одиниць, з них 27 коронні, 2 гданські): Сигізмунд III (1587–1632), коронний орт 1621 (3), 1622 (8), 1623 (8), 1624 (1), шостак 1623 (2), 1625 (1), 1626 (3), 1627 (1); м. Гданськ, орт 1624 (1), 1625 (1).

Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією) (2 одиниці): Георг Вільгельм (1619–1640), орт.

Голландська республіка (3 одиниці): Утрехт, талер 1619 (1); Зеландія, талер 1623 (1), Вестфрізія, талер 1644 (1).

Джерела: Архів НМІУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 25567–25600.

№ 3. с. Дерганівка, Бердичівський повіт Київської губ. (Житомирська обл.), 1896 р.

Подарунок професора М.А. Бунге.

Знайдено скарб, що складався з 83 монет. Найстарша — празький гріш Вацлава IV (III) (1378–1419), наймолодші — монети Сигізмунда III (нерозписані).

Чехія (королівство) (1 одиниця): Вацлав IV (III) (1378–1419), гріш.

Річ Посполита (79 одиниць): Сигізмунд III (1587–1632), гроші (75), гріш підробка (1 одиниця), фрагменти монет (3).

Трансільванія, м. Кронстадт (Брашов) (3 одиниці): гріш 1613.

Джерела: Архів НМІУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 26179–26260.

№ 4. м. Пугівль, Курська губ. (Сумська обл.), 1895 р.

Знайдено скарб, що складався з 2637 монет. Найстарші — копійки Івана IV (1534–1547), наймолодші — копійки Михайла Федоровича (1613–1645).

Русь (Велике князівство Московське): Іван IV (1534–1547), копійка (798).

Росія (царство): 1. Іван IV (1547–1584), копійка (617); 2. Федір Іванович (1584–1598), копійка (15); 3. Борис Федорович (1598–1605), копійка (465); 4. Дмитро Іванович (1605–1606), копійка (60); 5. Василь Іванович (1606–1610), копійка (82); 6. Михайло Федорович (1613–1645), копійка (5).

Джерела: Архів НМГУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 26373–29009.

№ 5. с. Сахнівка, Канівський повіт Київської губ. (Черкаська обл.), 1897 р.

Знайдено скарб, що складався з 25 монет. Найстарша — півгріш Сигізмунда I (1506–1548), наймолодші — монети Сигізмунда III (1587–1632) (нерозписані).

Велике князівство Литовське (2 одиниці): Сигізмунд I (1506–1648), півгріш 1510 (1), 1521 (1).

Річ Посполита (23 одиниці, з них 18 коронні, 3 литовські, 2 ризькі): Сигізмунд III (1587–1632), коронний півторак 1616 (1), півторак (17); литовське карбування, шеляг (3); м. Рига, шеляг (2).

Джерела: Архів НМГУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 30517–30541.

№ 6. с. Рубежівка, Київський повіт Київської губ. (Київська обл.), 1901 р.

Знайдено скарб, що складався з 521 монети.

Річ Посполита (446 одиниць, з них 435 коронних, 8 литовських, 3 гданських): Сигізмунд III (1587–1632), коронний орт (4), шостак (37), трояк (40), півторак (351), гріш (3); литовське карбування, гріш (8); м. Гданськ, орт (1), гріш (2).

Балтійські володіння Швеції (47 одиниць): Густав Адольф, півторак.

Пруссія (герцогство, ленник Речі Посполитої) (18 одиниць): Георг Вільгельм (1619–1640), півторак.

Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією) (10 одиниць): Георг Вільгельм (1619–1640), півторак (10).

Джерела: Архів НМГУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 36786–37306.

№ 7. с. Сотники, Канівський повіт Київської губ. (Черкаська обл.), 1901 р.

Знайдено скарб, що складався з 469 монет.

Річ Посполита (238 одиниць, з них 153 коронних, 54 литовських, 17 гданських, 11 ризьких, 3 лодзинських): Сигізмунд III (1587–1632), коронний орт (1), шостак (7), трояк (13), півторак (99), гріш (23), шеляг (13); литовське карбування, гріш (18), шеляг (36); м. Гданськ, гріш (17); м. Рига, гріш (1), шеляг (10); м. Лодзь, шеляг (3).

Балтійські володіння Швеції (192 одиниці): 1. Густав Адольф (1621–1632), півторак (13), солід (2); м. Рига, півторак (1), солід (52); м. Ельбінг, солід (22); 2. Христина (1632–1654), м. Рига, солід (100); м. Ельбінг, солід (2).

Пруссія (герцогство, ленник Речі Посполитої) (26 одиниць): Георг Вільгельм (1619–1640), півторак (8), солід (18).

Бранденбург (маркграфство в унії з Пруссією) (9 одиниць): Георг Вільгельм (1619–1640), півторак.

Австрія, Тіроль (1 одиниця): Фердінанд II (1619–1637), солід 1625.

Джерела: Архів НМГУ, ф. 1, оп. 1, од. зб. 33, інв. номер за каталогом 37307–37775.

Склад скарбів із Правобережної України за номіналом

Міна	Скарб	Населений пункт	Область	Дата знахідки	Кількість монет	тавер	орт	шостак	тронк	1 ½ грона	грин	0,5 грона	шестак	2 денн	шнітлін
1	Гулак, 1891	Гулки	Черваська	1891	127				3	87			33	3	1
2	Яблунів, 1895	Яблунів	Черваська	1895	34	3	24	7							
	Дергачівка, 1896	Дергачівка	Житомирська	1896	83						83				
3	Сахотівка, 1897	Сахотівка	Черваська	1897	25					18		2	5		
4	Рубежівка, 1901	Рубежівка	Київська	1901	521		5	37	40	426	13				
5	Сотників, 1901	Сотників	Черваська	1901	469		1	7	13	130	59		259		
6	Всього				1289	3–0,24%	30–2,4%	51–4,05%	56–4,5%	661–52,5%	155–12,3%	2–0,16%	297–23,6%	3–0,2%	1–0,08%

Склад скарбів із Правобережної України за місцем карбування

Міст.	Скарб	Настоящий пункт	Округ.	Дата захітки	Кількість монет	Датування		Ррч Погошта	Литва	Катівські ноложина Шиней	Бранерфур	Цурейн	Трандманн	Германська вентра	Чехия	Голландська републіка	Візантійско Рата	Австрія
						XVII ст.	XVIII ст.											
1	Гуляч, 1891	Гуляч	Черкаська	1891	127	1	126	112		3	5	1		5			1	
2	Жолтин, 1895	Жолтин	Черкаська	1895	34		34	29			2					3		
3	Дергачівка, 1896	Дергачівка	Житомирська	1896	83			79					3		1			
4	Салтинка, 1897	Салтинка	Черкаська	1897	25	1	82	23	2									
5	Рубежівка, 1901	Рубежівка	Київська	1901	521	2	23	446		47	10	18						
6	Сотинка, 1901	Сотинка	Черкаська	1901	469		469	241		192	9	26						1
	Всього				1289			930- 74%	2- 0,16%	242- 20%	26- 2%	48- 4%	3- 0,24%	5- 0,43%	1- 0,08%	3- 0,24%	1- 0,08%	1- 0,08%